

НЕОБХІДНІСТЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті розкрито сутність проблеми толерантності, її відношення до конфліктного характеру соціальної взаємодії. Висвітлено зв'язок витоків толерантності з процесами глобалізації, суспільною модернізацією, з приватною власністю і суспільним розподілом праці. Проаналізовано політичну необхідність толерантності для демократичного суспільства.

Ключові слова: толерантність, конфлікт, модернізація, розподіл праці, демократія, глобалізація.

В статье раскрыта сущность проблемы толерантности, ее отношение к конфликтному характеру социального взаимодействия. Освещена связь истоков толерантности с процессами глобализации, общественной модернизацией, частной собственностью и общественным разделением труда. Проанализирована политическая необходимость толерантности для демократической организации современного плюралистического общества.

Ключевые слова: толерантность, конфликт, модернизация, разделение труда, демократия, глобализация.

In the article there is the exposed essence of problem of tolerance, its attitude toward conflict character of social cooperation. Sources of tolerance concerning the processes of globalization, modernization of society, a private property and social division of labor are lighted up. Political necessity of tolerance for democratic society is analysed.

Key words: tolerance, conflict, modernization, division of labor, democracy, globalization.

Проблема толерантності актуалізується у ситуації взаємодії одного суспільного суб'єкта з інакшістю (расово-етнічною, мовно-культурною, релігійною, соціально-статусною) іншого суб'єкта у разі, коли відмінності між ними можуть сприйматися як небезпечні для їхньої екзистенціальної безпеки, соціокультурної автентичності або духовного суверенітету.

Вид соціальної взаємодії, коли сторони усвідомлюють як своє протистояння, так і власне ставлення до нього, у «Філософському словнику» визначається як конфлікт [1, с. 429]. Більшість учених виходить з уявлень про атрибутивність конфлікту соціальному життю. «Всередині будь-якого суспільства спостерігаються конфлікти між групами, партіями, окремими особистостями», – підкреслював Р. Арон [2, с. 517]. Один із засновників чиказької школи соціології Р. Парк включав конфлікт у число чотирьох головних видів соціальної взаємодії поряд із конкуренцією, пристосуванням і асиміляцією, через яку, власне, й пролягає шлях до плідних взаємних контактів і співробітництва [3, с. 142]. Толерантність у світлі цього постає, насамперед, як один із принципів оптимізації соціальних відносин в умовах наявності суперечливих інтересів, ідей, поглядів, вірувань у неоднорідному середовищі і боротьби між ними.

Мета даної статті полягає в аналізі витоків об'єктивної суспільної потреби в толерантності. До вирішення поставленої проблеми у роботі використані праці таких учених, як С. Леш [5], О. Перцев [7], А. Галкін, Ю. Красін [16], Т. Керімов [18], Д. Пітерс [20], С. Кримський [22], А. Лейпхардт [23].

Ми виходимо з відомого методологічного положення про те, що «мислення та буття як різняться між собою, так і одночасно перебувають у єдності одне з одним» [4, с. 119]. Тому появу теорії і практики толерантності ми розглядаємо як закономірну відповідь на реалії та зміни в суспільному бутті.

Еволюційні історико-культурологічні витоки толерантності ми розглядаємо в контексті ідеї С. Леша про три етапи модернізації в історії людства – примітивну, релігійно-метафізичну та модерну. Сучасне суспільство увійшло у добу модернізму, коли кожна сфера буття досягає максимально можливої для себе автономії і розвивається за своїми власними правилами та цінностями. Модернізм тим самим означає розрив із фундаменталізмом як принципом встановлення законів з боку якоїсь зовнішньої універсальної сутності. Етика і знання зумовлюються вже не прагненням до достовірності чи орієнтацією на нормативність, а соціальними факторами, інтересами.

Завдяки процесу тертіаризації виник новий середній клас, надзвичайно мобільний, з орієнтацією на мас-медіа, фінанси, рекламу, торгівлю, міжнародний обмін. Культурне кредо нового середнього класу досить двозначне і невизначене, є зорієнтованим на імідж. Швидко з'являються нові соціальні групи, межі між якими стають гнучкими, відмінності – нестійкими, колективні ідентичності – не субстанційними, і як наслідок – ставлення до розбіжностей між людьми все більше орієнтується на принцип толерантності [5, с. 33]. Соціальні інтереси стають значно менш структурованими та пов'язаними між собою, а соціальні організації – фрагментарними. Наслідком цього є значно амбівалентніше і менш фіксоване позиціонування суб'єктивності, що закономірно орієнтує суспільство на дотримання політико-культурної толерантності [6, с. 228].

Соціально-економічні витоки потреби в толерантності досліджує у своїй монографії відомий російський учений О. Перцев. Патріархальне, просте суспільство в минулому мусило орієнтуватися у своєму розвитку на традиції, повторюючи і відтворюючи на нових сходах усталені паттерни життєдіяльності, що були перевірені часом і виявили свою здатність сприяти виживанню самої людини [7, с. 54].

Прямим наслідком низькопродуктивної праці були авторитарність, нетолерантність традиційного суспільства, яке заради запобігання загрози свого фізичного знищення не дозволяло собі розкоші новацій. З розвитком продуктивності сільсько-сподарської праці, коли всезростаюча частина населення вивільнюється від неї і переключається на інші види діяльності, виникали можливості для імпровізацій, для творчих новацій у різних галузях. Створювалося розмаїття форм життя і діяльності в суспільстві, яке, в свою чергу, потребувало толерантності до іншого, котрий тільки і міг з'явитися в результаті прогресуючого розподілу праці і появи нових форм суспільного життя [6, с. 93].

Зародження підприємництва не тільки як різновиду фахових занять, але й як стилю мислення, принесло з собою нові акценти в прочитанні й у володінні свободою, відтінивши такий її аспект, як свободу розпоряджатися своєю власністю, в тому числі, на свою особистість. Стало зрозумілим, що така свобода могла забезпечуватися лише за наявності такої ж власності в іншого, через визнання за ним права розпоряджатися нею.

Іншими принципами підприємницького розсудку стали рівність (у досягнутих результатах – ринкових продуктах, не звертаючи уваги на те, хто і як їх створив) та братерство – носіїв нового мислення, що діють нетрадиційно, нешаблонно і впроваджують нове. «Ідея толерантності, – підсумовує свої міркування О. Перцев, – у західному суспільстві підготовлена всім цим комплексом ідей, які являють собою лише вираження образу життя людини підприємливої. Економічною основою толерантності та вирішальною її

передумовою є розвинутий розподіл праці, який потребує постійної взаємодії та співробітництва по-різному діючих і мислячих людей, без чого кожен з них не зможе досягти успіху. Самий спосіб життя індустріально-ринкового суспільства щоденно і щогодини спонукає людей порозумітися і співіснувати, незважаючи на всі відмінності... Толерантність може бути визначена як визнання того, що існування інших, відмінних від тебе суб'єктів, виступає твоєю власною необхідністю і потребою» [6, с. 166-167].

Необхідність у толерантності посилюється для суспільства в інформаційну епоху. Характерними рисами такого суспільства стають динамізм в управлінні суспільними процесами і в прийнятті рішень, доступність до джерел різноманітної інформації, перетворення інтелектуального ресурсу на найважливіший чинник прогресу. Як зазначають фахівці, першоосною такого суспільства виступає інформаційний простір, що представлений не лише традиційними засобами масової інформації, радіо та телебачення, але й насамперед, побудовою і функціонуванням ефективних систем пошуку інформації у глобальних комп'ютерних мережах [7, с. 30].

Збалансованості і високого динамізму інформаційного простору можна досягти за умови, якщо в його структурах забезпечується взаємодію систем та індивідумів, незалежно від їхніх мовних і культурних особливостей [7, с. 31]. З цього випливає світоглядна, морально-психологічна, комунікативна, культурологічна готовність члена інформаційного суспільства до толерантного спілкування з усіма контрагентами, представленими в глобальних комп'ютерних мережах.

Потреба в толерантності диктується загально-світовою тенденцією до інтеграції в умовах глобалізаційних процесів, що, на думку І. Валлерстайна, відбуваються вже понад 500 років, але саме останнім часом виявляють все більшою мірою свій негативний вплив на людство, на його майбутнє [8, с. 118]. Економічний і соціальний дарвінізм з боку західної цивілізації нав'язує всім постійну конкуренцію, природний відбір і пристосування до умов, які часто-густо є чужими і незрозумілими для багатьох народів і країн [9, с. 14]. Все це спричиняє спротив з боку традиційних культур, які уособлюють і захищають свою самобутність, зникнення котрих обернеться й зникненням підстав для їхніх власних ідентичностей.

У літературі відмічається, що другий етап глобалізації, який розпочався у 70-х роках минулого століття, характеризувався усвідомленням невдачі копіювання молодими, незалежними державами західних моделей політичної системи [10, с. 576] і з цього робиться висновок, що економічна глобалізація, зважаючи на культурні перешкоди, дотепер ще не змогла перетворитися на соціальну та політичну глобалізацію [11, с. 133]. Але це лише загострює самі суперечності процесу глобалізації. З огляду на значний

конфліктогенний потенціал глобалізаційних процесів, стають ще більш затребуваними поширення і впровадження толерантності як принципу міжнародних стосунків, формування культури толерантності в людей, особливо представників політичного класу [12].

Необхідність толерантності диктується місцем і роллю її у відтворенні самої людини в процесі спілкування. Відомо, що абсолютною передумовою суспільного відтворення людини у всьому багатстві її особистих здібностей, потреб, цінностей виступає соціальне спілкування, завдяки якому «індивіди як фізично, так і духовно творять одне одного» [13, с. 36]. Цілком очевидним є твердження, що толерантність як терпиме ставлення до інакшості, відкритість до діалогу з нею, активність у взаємодії з іншими, не схожими на нас індивідами, допомагає пришвидшити формування і вдосконалення різноманітних соціальних якостей і вмінь, необхідних нам як соціалізованим істотам. Толерантність необхідна у якості демократичного каталізатора соціалізації у суспільстві, сприяючи тим самим збагаченню соціального, культурного, духовного досвіду індивіда та суспільства, підтримуючи необхідну для його еволюційного розвитку багатоманітність, створюючи позитивний емоційний клімат для творчого оновлення.

Зазначимо, що в процесі соціального спілкування відбувається відтворення не лише індивідів, але й суспільних інституцій та організацій, націй та держав, великих і малих груп. При цьому варто пам'ятати, що реалізуються ці взаємодії, головним чином, каналами і засобами міжособистісного спілкування, тобто через контакти між індивідуальними, а не сукупними чи колективними суб'єктами в процесі виконання ними їхніх соціальних ролей. Тому як якості толерантності окремої особистості, так і принцип толерантності, на якому мають будуватися відносини між інституційними суспільними суб'єктами, виступають необхідними підставами для становлення, функціонування та ефективності конкретної соціальності.

Потребу в толерантності деякі вчені останніми роками пояснюють висновками гетерологічної теорії, яка досліджує становлення, різноманітність і множинність речей. Згідно з нею буття не може існувати інакше, аніж у дискретній сингулярності. Буття кожного існування є нічим іншим, як розділенням. Воно дається як таке у самій можливості мовлення «ми». Але водночас буття разом означає, що ми маємо буття у якості спільної власності [14, с. 259]. Це зумовлює відносини між суб'єктами як такі, що характеризуються не чіткими потребами або уподобаннями, а фактом буття-разом. Таке буття-разом безпосередньо пов'язується з рівністю тих, хто не є рівними. Така рівність виявляється у відмінностях. «Рівність з необхідністю модалізується як неможливість власної іманентності, тобто як неможливість власного конститування на основі

єдиної для всіх антропологічної, політичної, моральної чи будь-якої іншої характеристики. Така рівність вимагає з терпеливістю сприймати те, що відрізняє...» [14, с. 260].

Існує об'єктивна комунікативна потреба у толерантності. Як зазначає американський дослідник Джон Пітерс, комунікація посіла центральне місце в роздумах про демократію, адже вона позначає участь у колективному світі, участь у його творенні. У будь-якому зі своїх значень – участі, обміні, передачі, з'єднанні, долученні до досвіду – комунікація передбачає узгодження «Я» з «Іншим» [15, с. 19].

Багато проблем епохи, як суспільних, так особистих, пов'язані з нею, оскільки ми щоденно маємо долати різноманітні бар'єри, що виникають у зв'язку зі статевими, класовими, віковими, релігійними, регіональними, мовними, національними відмінностями. Шляхом їх вирішення є не стільки забезпечити порозуміння на семантичному рівні, скільки належним чином організувати колективне буття, надати місце в світі одне одному. Комунікація стає політичною проблемою доступу і можливостей, а відтак – толерантність може і повинна слугувати сприятливою умовою, щоб сформувати ланцюг соціальних зв'язків, в якому інший є об'єктивно можливий і співпричетний до впливу на загальну волю. При цьому відмінність іншого не є перешкодою, а виступає джерелом збагачення нашого спільного з ним світу. Не відкидати, не ігнорувати чи дискримінувати інших, а покладаючись на стоїчну волю, відкривати їм істину, «мати милосердя до інших і ніколи не вбачати у них самих себе, як це ми звикли робити» [15, с. 278].

Звернемося до політичної необхідності у толерантності. Плюралістична теорія виходить із необхідності ширшого представництва різних соціальних груп у системі політичної влади і управління інтересами. У зв'язку з цим відомий український учений С. Кримський відмічає, що в сучасному світі демократія трактується в напрямі врахування думок меншості, в першу чергу тих, хто орієнтується на нестандартні ситуації. У системі демократії на передній план висувуються принципи плюралізму, свободи, правової держави та толерантності. Останній є особливо важливим, адже толерантність передбачає розуміння іншого, що означає включення його думки і до власного, і до сукупного суспільного досвіду. Тому «поза врахування принципу толерантності та методики діалогу будь-який пріоритет рішень за правилом думок більшості є орієнтацією на ті посередні позиції, в яких думка експертів співпадає з думкою профанів» [16, с. 4].

Рівновага політичних сил встановлюється в демократичному процесі завдяки запобіганню монополізації політичних рішень, чим забезпечується гарантія прав меншості на практичну реалізацію свого волевиявлення. Групи населення, які виділяються за мовними, релігійними, етнічними, іншими ознаками, А. Лейпхарт визначає як

сегменти. Їх інтереси репрезентуються політичними партіями, засобами інформації, освітніми установами, церквою, добродійними об'єднаннями тощо. Головна ідея, яку розвиває вчений, полягає в тому, що навіть у суспільствах з глибокими лініями сегментарного розділення існує принципова можливість долучати кожний сегмент до відповідальної співучасті у владі через коаліцію політичних партій, у тому числі сегментарних, через механізми «взаємного вета», що є гарантом інтересів меншості; через принцип пропорційності як нейтральний і неупереджений спосіб мінімізації загрози розколу коаліції [17, с. 75]. Така можливість *спів-участі* і *спів-правління* реалізується за певних умов. При цьому наголошується на

особливій ролі співробітництва еліт, що є першою прикметною рисою співсуспільної демократії [17, с. 36]. Толерантність утворює необхідний соціально-психологічний клімат для конструктивної співпраці політичних акторів загалом і еліт зокрема.

Отже, необхідність толерантності зумовлюється об'єктивним суспільно-історичним розвитком, становленням і функціонуванням соціально диференційованого, ринкового, демократичного, відкритого, інформаційного суспільства, потребою відтворення самої особистості як активного носія соціальних якостей, креативних можливостей. Врешті-решт, толерантність є відповіддю на потребу у сприятливих умовах для оновлення та прогресу суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Философский словарь. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. – М.: Изд. Группа «Прогресс» – «Политика», 1992. – 608 с.
3. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 42.
5. Леш С. Соціологія постмодернізму / Пер. з англ. Ю. Олійника. – Львів: Кальварія, 2003. – 344 с.
6. Перцев А.В. Жизненная стратегия толерантности: проблема становления в России и на Западе. – Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 2002. – 254 с.
7. Грищенко В. Суспільство в інформаційну епоху: реалії і перспективи розвитку // Вісник НАН України. – 2005. – № 6. – С. 28-32.
8. Романовский Н.В. Иммануил Валлерстайн предупреждает... (Еще раз о глобализации) // Социологические исследования. – 2001. – № 5. – С. 117-126.
9. Юрлов Ф.Н. Социальные издержки глобализации // Социологические исследования. – 2001. – № 7. – С. 13-22.
10. Dannreuther C., Lekhi R. Globalization and Risk // Review of International Political Economy. – 2000. – Vol. 4. – № 7. – P. 574-594.
11. Иноземцев В., Кузнецова Е. Глобальный конфликт в 20 в. Размышления об истоках и перспективах междивизиационных противоречий // Полис. – 2001. – № 6. – С. 131-139.
12. Галкин А.А., Красин Ю.А. Культура толерантности перед вызовами глобализации // Социологические исследования. – 2003. – № 3. – С. 43-52.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 3.
14. Керимов Т.Х. Социальная гетерология и проблемы толерантности // Толерантность в современной цивилизации: Материалы международной конференции. Екатеринбург, 14-19 мая 2001 г. / Под ред. М.Б. Хомякова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2001. – С. 255-269.
15. Пітерс Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид.дім. «КМ Академія», 2004. – 302 с.
16. Кримський С. Демократія як дар та проблема // День. – 2010. – 13 січня. – С. 4.
17. Лейпхардт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. Под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

Рецензенти: Лопушинський І.П. – д.н.держ. упр., с.н.с.;
Сорока С.В. – к.політ.н., доцент

© Ханстантинов В.О., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 11.02.2010 р.